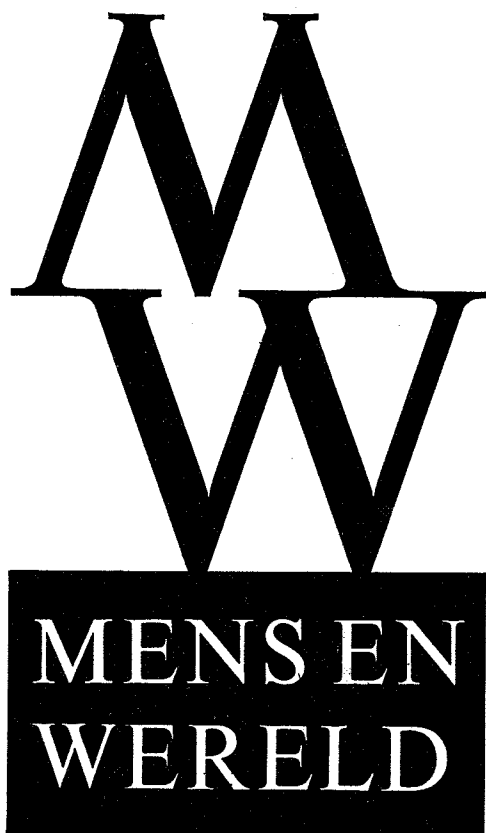

**Uitgave van het
Humanistisch Verbond**

Verschijnt om de veertien dagen

**22ste jaargang nummer 11
27 mei 1967**

Hoofredacteur: dr. H. Bongers

Redactieraad:

mr. dr. M. Rood-de Boer, prof. dr. J.C. Brandt Corstius,
H. Mozes, mej. E. van der Reijden, R. de la Rie,
mr. dr. H. J. Roethof

Redactiesecretaris: J. van Straten

Goethelaan 73, Utrecht, telefoon (030) 3 15 63

Administratie, abonnementen en advertenties:
postbus 114, Utrecht, telefoon (030) 2 46 41
giro 304960 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht

Advertentietarieven op aanvraag

Abonnementen per jaar:
voor leden van humanistische organisaties f 7,50
voor niet-leden f 9,50
buitenland f 12,-

Losse nummers f 0,50

In dit nummer o.a.:

H. Bongers:

Veroordeling nodig van de
'moordenaars onder ons' (pag. 1 en 3)

Hans van den Bergh:

'In wankel evenwicht',
eenzaamheid en solidariteit (pag. 6 en 7)

Ong Bing Jong:

Problemen van ontwikkelingshulp 1 (pag. 5)

G. L. Salm:

Problemen omtrent het al of niet bestaan
van een God 2 (pag. 6 en 7)

met een ondertekening van prof. dr. J. P. van Praag (pag. 7)

Veroordeling nodig van de 'moordenaars onder ons'

ER zullen niet veel Nederlanders zijn, die niet weten van *Simon Wiesenthal*, die er zijn levenswerk van maakt om nazi-oorlogsmisdadigers, waar zij ook zijn, op te sporen en te laten berechten. Hij heeft Eichmann 'gevonden' en vele andere bevel-is-bevel-beulen zijn, hoe dan ook, berecht, dankzij de onvermoeide 'opsporingsambtenaar' Wiesenthal. Het kort geleden in Nederland opgerichte Wiesenthalfonds zamelde in korte tijd twee en een halve ton in, om Wiesenthal in staat te stellen zijn werk voort te zetten.

Als men in Nederland een enquête zou houden met als vraag hoe men staat t.a.v. het werk van Wiesenthal, dan zou (maar dat is niet meer dan een vermoeden), de meerderheid het werk goed vinden en het willen steunen, een kleine minderheid zou het werk veroordelen — de mensen die schuldgevoelens hebben over hun houding in de oorlog, lopend van fout tot gewoon laf en de beroepsvergevers, die veelal hun vergevingsgezindheid tot de verkeerde mensen richten — maar een hoog percentage zou het nutteloos vinden ('na tweeëntwintig jaar heeft het geen zin meer; ze vormen geen gevaar meer; we moeten vooruit zien en niet steeds naar het verleden kijken').

Het is daarom meer dan interessant om kennis te nemen van de denkbeelden van mr. Abel Herzberg, de schrijver van het onvergetelijke *Amor Fati* en de *Kroniek der Jodenvervolging*. Beide schrijvers zijn zelf in een concentratiekamp geweest, beide hebben in hun naaste omgeving doden te betreuren. Herzberg is het principieel met Wiesenthal oneens en hij acht het opsporingswerk nutteloos. Zijn kritiek verscheen aanvankelijk in het *Nieuw Israëlitisch Weekblad*, en werd overgenomen door de *Apeldoornse Courant* van 22 april j.l.

Herzberg acht de processen tegen de oorlogsmisdadigers nodig. Harster en Zöpf hebben, kort geleden, bekend, dat zij wisten wat er met de Joden gebeurde en deze processen zijn van eminente betekenis. Maar als Wiesenthal spreekt van 'ten dienste van de gerechtigheid', vindt Herzberg dit grote woord niet erg overtuigend. Gerechtigheid ziet Herzberg als 'een excuus voor wraak'. Er is

dus sprake van een emotionele situatie. En dat mag ook best, want 'de vergeldingsbehoefte is even moreel (of als ge wilt immoreel) als de vergevingsgezindheid'.

Als Wiesenthal zegt wij moeten vervolgen want wij mogen niet vergeten, want over twintig, vijftig of honderd jaar zal het weer kunnen gebeuren, zegt Herzberg daar niets van te geloven. Ook als wij niet vergeten, zal dat een herhaling niet voorkomen. 'Op het moment, dat een volk het politiek of om andere redenen nodig acht, wordt Hitler vergeelijkt en de hele, met zoveel moeite verkregen en bewezen waarheid verkracht.'

De oorzaken van groei of afnemen van neonazisme liggen dieper. Een soort generale preventie gaat er niet uit van de bestraffing van oorlogsmisdadigers. Geen toekomstige oorlogsmisdadiger wordt afgeschrikt door de processen. Herzberg noemt de argumenten van Wiesenthal c.s. 'principieel onjuist'. Zijn verwachtingen in dezen zijn 'een volmaakt ijdele illusie'. Blijft dan de vergelding, de bevrediging, die het schenkt als een misdadiger gepakt en berecht is. Maar deze bevrediging is niet eens te vinden, want er bestaat geen straf, die opweegt tegen het toegebrachte leed.

HET is nuttiger om een diepgaand onderzoek te verrichten over de instinkten van de mens, die de beschaving vijandig zijn en de maatschappelijke en internationale vrede verstoren. Dat onderzoek zal van sociaal-psychologische aard moeten zijn. Onze behoefte aan vergelding staat de objectiviteit van zo'n onderzoek in de weg. Geladen door haat kunnen wij niet *begrijpen*. De lezer hoort de echo van de grootste Nederlands-Joodse denker Spinoza.

Juist omdat de Joden altijd de eerste slachtoffers van vooroordelen zijn en altijd de objecten voor het uitleven van agressie is de door de schrijver aangegeven weg voor hen van het grootste belang. Er zal een antwoord gegeven moeten worden op een beslissende vraag: 'Hoe is het mogelijk, dat vol-

(Vervolg op pag. 3)

KRITISCH ALLERLEI

door D. Roethof - Ensing

Droevigste nieuwsbericht

Het droevigste nieuwsbericht van de week vond ik de mededeling, dat drie mannen in India elk tot twaalf jaar celstraf veroordeeld werden, omdat zij met vereende krachten een (heilige) koe hadden gedood, die twee van hun kinderen met de horens dodelijk had verwond. Een bericht des te schrijnender, omdat het in dezelfde krant stond waarin de actie 'Eten voor India' werd aangekondigd.

Onzedelijkste advertentie

De onzedelijkste advertentie van de week vond ik in een Amerikaans tijdschrift, opgesteld door de makers van de zg. Richelieu-parels, namaakspul dat opgetuigd met rijnstenen een glansrijke imitatie heet te geven van echte parels in met diamanten bezaaide sieraden. Bij een foto van een schone, met lange oorhangers getooid mannequin stond te lezen: 'Sam denkt dat hij 'geld' trouwt (dank zij Richelieu). En geen wonder. Maar pas op! Je mag ze Sam nog niet laten taxeren, voordat je 'de' ring aan je vinger hebt!'

De Hoeksteen

Het enige kerkgebouw dat wijlen de grote bouwmeester Rietveld ontworpen heeft, staat in Uithoorn, werd twee jaar geleden in gebruik genomen en heet De Hoeksteen. In het blad Pinksteren 1967, een uitgave van De Open Deur, werd een artikel aan deze kerk gewijd. Om de kerkzaal heen, zo schrijft men, werden ruimten geschapen voor vergaderingen en administratie, kindercrèche, zondagschool en jongerendienst, zodat men in Uithoorn met kinderen van alle leeftijden tezamen kerkwaarts kan gaan. Goed, zult u zeggen, maar wat is het bijzondere aan deze kerk van (de humanist) Rietveld, want dit alles vindt men tegenwoordig in vele nieuwe, moderne kerkgebouwen.

Daarbinnen is een foyer, waar de bejaardensociëteit gehouden wordt, er is een toneelzaal, waar allerlei culturele avonden worden gegeven, concerten, toneeluitvoeringen etc. Er is een grote zaal, waarin een zwevende vloer is aangebracht en waar de kinderen van de wijk balletles krijgen en een judoschool haar oefenavonden houdt. Beneden is nog een hobbylokaal, een kamer waar de wijkverpleegster

zitting houdt en een filiaal van de Spaarbank, waar men zijn financiële zaken kan afdoen. En dat allemaal onder hetzelfde dak en in die ene kubus!

Al zie ik persoonlijk een dergelijk cultureel centrum liever als een 'neutrale' instelling, tot stand gekomen voor mijn part via gemeente-, rijks- of particuliere fondsen of alle drie tegelijk, het neemt niet weg dat de Hervormde Kerk hier verre buiten platgetreden paden is gegaan en op deze wijze een daadwerkelijke bijdrage levert tot kerkhervorming.

Eén toren

Een dergelijke geest ademt ook het bericht uit een ander nummer van De Open Deur:

In een jonge sterk groeiende stad in Hessen (Duitsland) heeft men het plan van een architect aanvaard, waarbij de nieuwe protestantse en de nieuwe r.k.-kerk één gemeenschappelijke toren zullen krijgen. Dit is niet alleen een kwestie van economie, maar moet ook worden gezien als een symbool van toenadering tussen protestantisme en katholicisme.

Fundamenteel mogen de verschillen nog groot zijn, aan de top naderd men elkaar blijkbaar!

Bruidskleur

De huidskleur van de bruid is in Zuid Afrika heel erg belangrijk, getuige de wet die huwelijken tussen blanken en niet-blanken aldaar verbiedt. Aldaar, ja, maar ook hierin wenst het parlement verandering te brengen.

Volgens een bericht in Voormalig Verzet Nederland heeft het Zuidafrikaans parlement een amendement in behandeling genomen om deze wet ook van toepassing te verklaren op inwoners van het land, die in het buitenland zijn getrouwd. Deze kwestie kwam in de publiciteit door de terugkeer naar zijn land van de Zuidafrikaanse dichter Breyten Breytenbach met diens Vietnamese bruid.

Enfin, degenen die van plan zijn gehoor te geven aan de prachtige advertenties, waarin de Zuidafrikaanse regering u uitnodigt een gelukkige toekomst te gaan zoeken en vinden in Zuid Afrika, dienen wel te bedenken dat in 'het zonoevergoten land met zijn leeuwen, olifanten en majestueuze bergen' een apartheidsbeleid wordt gevoerd met onmenselijke konsequenties en dat men er blijkbaar niet moe wordt om steeds scher-

per en geraffineerder middelen uit te vinden om Zuid Afrika 'voor de blanken te behouden'.

Provo in, Provo uit

Vrij Nederland behoort bepaald niet tot mijn lievelingslectuur, maar met een artikel uit het blad van 13 mei heb ik me kostelijk geamuseerd. Het is van de hand van Jan Rogier en heet 'Provo na de dood van Provo', met als ondertitel: 'We moeten ultra rechts worden'.

De kopstukken uit de Provoweld, die door nijvere krantenmensen en vertegenwoordigers van andere publiciteitsmedia zo langzamerhand wereldvermaardheid kregen zonder dat ze er veel moeite voor hoefden te doen, brengen in dit stuk via de pen van Rogier een paar aardige opmerkingen naar voren.

We moeten ultra rechts worden, zegt Grootveld, mooie pakken aan met witte overhemden en een stropdas, korte haren, netjes worden en hard werken, op tijd komen en de godganse dag doorwerken, een voorbeeld geven.

Links, bah, we zijn niet links, dat zijn etiketten die we overnemen uit een maatschappij die we niet aanvaarden.

Werkkampen moeten er komen voor omscholing van ex-provo's en we vragen er subsidie voor aan van de regering. Dan zijn we Beernink vóór.

Het witte fietsenplan is 'uit', te meer daar men in Kopenhagen een paar honderd witte fietsen aankocht en het plan dus door de autoriteiten is overgenomen. De heren menen dat er iets anders moet gebeuren, dit b.v.: *kopspij-kertjes op een paar drukke kruispunten in de binnenstad op een spitsuur.*

Het gemeenteraadslid voor Amsterdam namens Provo, Schimmelpenninck, wil *weggooiauto's, die uit elkaar vallen midden in het verkeer en de aankoop van een aantal oude testwagens zonder nummerbord, die midden in een drukke straat worden verlaten.*

Inplaats van de stad te laten vergiftigen met uitlaatgassen, wil Grootveld auto's op pindakaas laten lopen: *het stinkt lekker in de stad en je helpt er de onderontwikkelde gebieden mee.*

Het is maar een kleine bloemlezing, maar het leek nuttig u te waarschuwen, dat er iets aan het veranderen is in de Provobeweging en een en ander kan van belang zijn voor uw standpuntbepaling ten opzichte van deze kleurrijke groep.

Pittigste leus van de week

De pittigste en meest karakteristieke leus komt – natuurlijk – uit Amsterdam, waar ik op een schutting te lezen vond: 'Rot Beernink, blijf met je rot poten van onze rot-burgemeester af!'

BRIEF AAN MIJN ZOON

*Ik moet uw vader zijn,
namen vinden voor slaap en melk,
uit Andersens liegen: er is geluk
voor elk.*

*Ik moet uw held zijn,
de cirkel van uw angsten breken,
de kracht delen van de woorden
en van niet spreken.*

*Ik moet uw vriend zijn
in dit laagland van vloeibaar groen,
vertalen wat de vogels zeggen
en doen.*

*Eenmaal moet ik vermoorden
de droomengelen, de prins:
leven is wet van verlies
en winst.*

JAN VEULEMANS

Uit: Brieven aan mijn zoon,
Colibrant-uitgaven, Deurle-Leie 1965

Veroordeling nodig

(Vervolg van pag. 1)

komen normale, volkomen gewone mensen bij duizenden en tienduizenden en honderdduizenden van de ene dag op de andere tot moordenaars worden en na volbrachte taak weer tot het normale, gewone werk kunnen terugkeren.' Het grote probleem is, dat zij, die wij 'misdadigers' noemen, zij die inderdaad voor geen enkele gruwel terugschrokken, van huis uit helemaal geen misdadigers waren en zelfs geen anti-sociale kenmerken vertoonden, maar integendeel in niets afwijken van de geordende burgers, die onze maatschappij bevolken.

Ik geloof, dat Herzberg, in deze geciteerde passage, de geordende burgers wel als wonderlijke wezens ziet, namelijk zulke wezens, dat zij, onder bepaalde omstandigheden, tot massamoordenaars kunnen worden. Nee, deze burgers weken wel in iets af van hun medeburgers, namelijk dat zij zo gefanatiseerd konden worden dat zij, op bevel of uit eigen beweging, elke zweem van menselijkheid konden verliezen. Dat een onderzoek hiernaar belangrijk is, spreekt vanzelf, maar dat dit allen zou kunnen overkomen is onbetwist en is mijns inziens pertinent onjuist. En als men de beide standpunten nu eens nader beschouwt dan blijkt het dat het ene het andere niet hoeft uit te sluiten. Wienthal zal het waarschijnlijk eens kunnen zijn met Herzberg en toch zal hij doorgaan met zijn speurarbeit. Dat is ook goed, want er moet recht gedaan worden en de daders moeten opgespoord worden. Dat is zeker zo bij deze moordenaars. Het is een grote schande, dat er meer dan twintig jaar verlopen zijn en dat nog zovelen in Duitsland of elders 'rustige burgers' zijn, die de dood van miljoenen op hun geweten hebben. Hoe meer er alsnog gepakt worden hoe beter het is. Het bevredigt geen enkele vorm van rechtsgevoel dat zij vrij rondlopen, gevaarlijk of niet.

Daarnaast zal er gezocht moeten worden naar de oorzaken en dat zal een gigantische arbeid zijn en waarschijnlijk zal het antwoord niet volledig gegeven kunnen worden. Dat de processen niet preventief zullen werken ben ik geheel met Herzberg eens, maar dat het recht doen – zwaar gezegd de Gerechtigheid dienen – onzin is, lijkt mij een uitspraak die niet alleen onjuist maar ook gevaarlijk is. B.

Redactie-secretaris J. van Straten gaat enkele weken met vakantie. Verzoek: tot 19 juni alle post voor de redactie van 'Mens en Wereld' sturen naar hoofdredacteur dr. H. Bongers, Benedendorpseweg 167, Oosterbeek. Post voor de administratie – abonnementen, advertenties e.d. – zenden naar het centraal bureau van het Humanistisch Verbond, Postbus 114, Utrecht.

Avonturen met kinderen

KINDEREN spelen tegenwoordig niet meer, is een opmerking die men ouders en leerkrachten vaak hoort uiten. In Groningen is prof. Bladergroen zelfs bezig geweest met een groots opgezette enquête, waarin inderdaad scherp naar voren kwam, dat vele oude bekende kinderspelen niet meer gespeeld, ja zelfs haast niet meer gekend worden. Natuurlijk komen in het onderzoek van prof. Bladergroen ook de mogelijke oorzaken aan het licht: te enge behuizing, televisie, verstening van de maatschappij, etc.

Het klinkt misschien wat pedant als ik nu verder ga met te vertellen dat op de school waar ik werk, wij gemeend hebben daar iets 'aan te moeten doen'... Nu is dat een school met ongeveer 130 leerlingen, een te overzien aantal dus. Het gebouw ligt afgelegen en heeft een speelplaats met bomen rondom en naast die speelplaats ook nog een grasveld. En tóch werd er in de pauzes gevochten, wild door elkaar gehold, keihard met ballen gegooid zonder zich te bekommeren om de kleintjes van de lagere klassen.

Toen hebben we met elkaar een lijst van spelen opgesteld, knikkers, tolleren en hinkelen bovenaan, touwtje springen en diablo als typisch voor meisjes daarbij. De kinderen werd gezegd een tol plus zweepje en een zak knikkers mee te nemen, wat tot moeilijkheden aanleiding gaf, want de speelgoedwinkels zijn zo ruim niet meer voorzien in tolleren en ze waren door de plotselinge aanvraag verbaasd naar de zolders geklommen om lang vergeten stoffige dozen met tolleren naar de zaak te brengen.

De onderwijzers die de kunst van tolleren en knikkers gelukkig nog verstonden, zijn toen 'les' gaan geven, de dames tekenden hinkelbanen en maakten onderling zachtjes ruzie, omdat we geen van drieën meer haarfijn de regels kenden. Enfin, dulle pret, bij groot en klein. Als fanatiekelingen zijn de kinderen aan het spelen gegaan. Ik heb zes weken gewacht, alvorens dit stukje te schrijven, omdat we eigenlijk in een langdurige goede afloop haast niet durfden geloven. Maar heus, ze spelen nóg!

D. R.-E.

Lezingen voor de radio

Maandag 29 mei 19.40 uur: Mevr. R. Ruidelsheim-Hamer: 'Midden in de wereld' (Hilv. II)

Vrijdag 2 juni 22.25 uur: Kort kommentaar (Hilv. I)

Maandag 5 juni 19.40 uur: W. van Dooren: 'Humanistisch perspectief' (Hilv. II)

Vrijdag 9 juni 22.25 uur: Kort kommentaar (Hilv. I)

TELEVISIE:

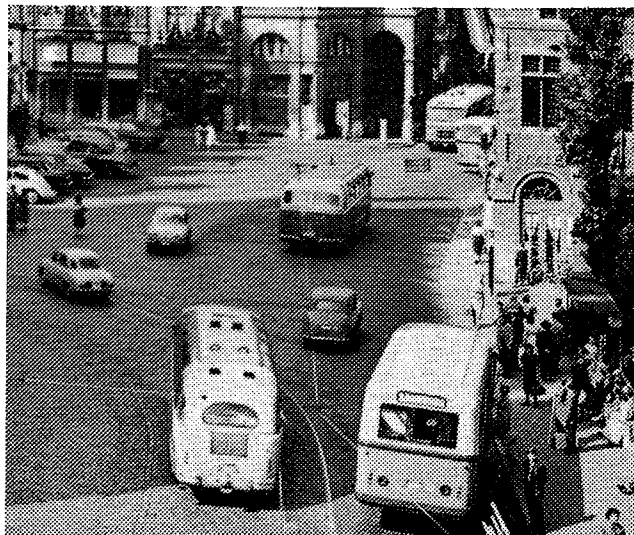
Maandag 19 juni, van 19.00–19.30 uur op Nederland 1. Een gesprek over de menselijke kanten van de ontwikkelingshulp.

'Goedemorgen, dames en heren, ik heet Jan.' 'Goedemorgen', zeiden wij beleefd terug. Jan. Chauffeurs van pret-autobussen hebben altijd alleen maar een voornaam. 'Zegt u maar Jan'. Dat is voor de stemming, anders komen de mensen niet los!

Nu hadden wij om los te komen Jan niet zo heel erg nodig, want de bejaardenclub, waar we een dagje mee uit waren, is op zichzelf een heerlijke groep, waar altijd al een opgewekte stemming in zit, laat staan als ze allemaal het gevoel hebben, dat ze met een schoolreisje uit zijn. Maar goed, dat kon Jan niet weten, dus kondigde hij aan, dat hij fijne bandjes bij zich had, voor 't geval de radio niet de gewenste jolijt zou verschaffen. Toen viel Jan stil. Niemand merkte dat, want het Amsterdamse verkeer om acht uur in de morgen vergt van een chauffeur zijn volle aandacht. Bovendien was iedereen druk in gesprek, 't was stralend weer en de natuur buiten was prachtig, alles was zo naar wens, dat we aanvankelijk de muziek ook niet eens misten. Alleen het stilzwijgen van Jan was op den duur toch wel wat vreemd en mijn vriendin, die de leiding van onze club heeft, ging eens een praatje met hem maken. Merkw aardigerwijs was Jan de enige in de bus, die zich niet amuseerde, maar op haar verzoek was hij wel bereid om hier en daar wat uitleg te geven over bezienswaardigheden langs de route. Vooral over de N.O.-polder en O.-Flevoland wist hij veel interessante bijzonderheden te melden, want daar had hij jarenlang gewerkt. Jan was ook attent en hij waarschuwde de mensen, dat ze een vestje moesten meenemen, als ze de bus uitgingen, maar verder hadden we het gevoel dat er iets niet klopte met Jan.

Nu zat er vooraan een klein vrouwtje. We kenden haar niet, want ze hoorde bij een andere club, die in een van de andere bussen zat. Last hadden we niet van haar, want ze bemoeide zich niet met ons. Ogenscheinlijk rustig zat ze in haar hoekje, maar op een gegeven moment kwamen we erachter, dat zij het was, die met een heel stuurs gezicht al Jan's pretplannen in de kiem smoorde met haar venijnig en boosaardig commentaar. Alles, wat hij zei werd afgekraakt en de muziek deugde niet. Arme Jan. De dag tevoren had hij nog zo'n onvergetelijke tocht gehad met bejaarden uit Katwijk aan Zee. Van Katwijk aan Zee naar Bergen aan Zee en terug. 'O, mevrouw, dat had u moeten zien! Daar is dit stelletje niks bij! 't Was net een bruiloft. We zijn 's avonds met het muziekcorps ingehaald. De dominee had cognac bij zich en ze hadden 'm haast allemaal om, want die Katwijkers kunnen drinken, hoor! De twee verpleegstertjes, die de mensen in de bus moesten helpen, konden haast niet meer op hun benen staan! En gelachen dat we hebben...'

We hebben Jan na afloop onze excuses aangeboden, dat we hem geen plezieriger dag hadden bezorgd. Wij hadden het wel fijn gehad. Alleen, een muziekcorps en een dominee met cognac, dat missen we nu nog bij het H.V.

IN WANKEL EVENWICHT: eenzaamheid en solidariteit

NAAR de première van het nieuwe stuk van Edward Albee bij de Nederlandse Comedie werd natuurlijk met grote belangstelling uitgezien. Deze jonge Amerikaanse dramaturg (nu 38 jaar) is immers niet alleen de schrijver van het meest opmerkelijke toneelsucces van de laatste twee decennia 'Who's afraid of Virginia Woolf?' ('Wie is bang voor Virginia Woolf?'), maar ook van enkele minder populaire maar minstens even boeiende een-acters als 'The zoo-story' ('De dieren tuin'), 'The Sandbox' ('De zandbak') en 'An American dream' ('Een Amerikaanse droom').

In al dit toneelwerk kwamen twee facetten van Albee's schrijverschap naar voren: zijn satirische maatschappij-kritiek, die hem onder andere telkens weer de overheersende positie van de vrouw in de Amerikaanse samenleving op de korrel deed nemen en de adembenemende dramatische constructies (d.i. 'het verhaaltje' plus de karakters), waarin hij het menselijk onvermogen om duurzame liefdesrelaties op te bouwen, gestalte wist te geven.

Door zijn tweede avondvullende drama 'Tiny Alice' ('Kleine Alice') was echter wel enige twijfel gewekt of Albee een blijvend succesrijke weg was ingeslagen; er kwam hier namelijk een weinig aansprekende problematiek aan de orde over twee botsende vormen van geloofsbeleving. Het verhaal waarin dat conflict vorm kreeg was bovendien zo bizar, dat de opvoering typisch *voer voor fijnproevers* werd. Men vroeg zich dus met spanning af of het aangekondigde derde stuk 'A delicate balance' verder zou gaan in de richting van het absurde symbolisme (zoals in 'Kleine Alice') of zou aansluiten bij de menselijk herkenbare conflictstof en het geladen, speelse realisme van 'Virginia Woolf'.

De eerste berichten over de ontvangst van het stuk op Broadway wekten geen hoopvolle verwachtingen. Walter Kerr, toneelrecensent van de New York Times en niet de eerste de beste, noemde het stuk te abstrakt en verweet Albee dat er teveel over alle mogelijke menselijke noden gepraat wordt zonder dat ze in concreto zichtbaar en voelbaar worden gemaakt.

De inmiddels door de Nederlandse Comedie uitgebrachte voorstelling maakt wel iets begrijpelijk van dit verwijt maar ontkracht het tegelijkertijd. 'A delicate balance' – 'In Wankel Evenwicht' – speelt ongeveer in hetzelfde milieu als 'Who's afraid of Virginia Woolf?'; een echtpaar zonder materiële zorgen maar ook zonder bezigheden die een reële levensvulling bieden. Het grote verschil is echter dat men dit keer over individuele bijzonderheden en achtergronden veel minder te weten komt. 'A delicate balance' biedt dus minder houvast aan persoonlijke,

smeuïge trekjes en de personages zijn veel eerder vertegenwoordigers van een sociale groep en een bepaalde leefwijze.

Ook in dit stuk komt een ander echtpaar op bezoek dat als katalysator optreedt voor de opgehoopte spanningen. Maar voor deze bezoekers, 'Harry en Edna', geldt het nadeel van de onpersoonlijkheid nog sterker. Over beroep en karakter komen we niets te weten, zelfs hun achternaam blijft onbekend. Hun functie in het stuk is dan ook puur-symbolisch. Zij vertegenwoordigen in concreto zoiets als 'de' levensangst en zijn daarmee het vleesgeworden besef van de holheid in het (Amerikaanse) welvaartsbestaan.

Wanneer zij binnendringen in het gezin van Albee's hoofdpersonen, Tobias en Agnes, waar zij bescherming komen zoeken tegen de angst en de eenzaamheid die hen plotseling overvallen hebben, dan dringt daarmee tevens een duidelijk irreal element binnen in de voorstelling. Hun verschijning kan gemakkelijk treffen als een zwakte van het drama, omdat zulke duidelijk symbolische personages een Pinter-achtig absurdisme aan de handeling toevoegen dat de onmiddellijke herkenbaarheid en daarmee de emotionele betrokkenheid bij het toneelgebeuren in de weg staat. Bovendien wordt als het ware de ballon van dramatische spanning doorgeprikt, omdat als de fictie dat men naar een brok werkelijkheidswaer gave zit te kijken, eenmaal wegvalt, alles vanaf dat moment mogelijk wordt en het dilemma waar Albee zijn personages zorgvuldig in heeft binnengeloofd dan minder klemmend lijkt. In 'Virginia Woolf' nam de haat-liefde relatie van George en Martha wel extreme vormen aan, maar bleef toch binnen het raam van het reëel-voorstelbare.

Tot zover kan men met de bezwaren van Walter Kerr nog wel meegaan, maar als hij stelt dat ook overigens de problematiek van 'A delicate balance' te onwezenlijk is en te weinig op concrete moeilijkheden toespitst, dan lijkt het wel of de Amerikaanse criticus niet voldoende afstand heeft van het hier feilloos gekarakteriseerde en bekritiseerde Amerikaanse samenlevingspatroon, om er de raakheid en toepasselijkheid van te kunnen appreciëren.

Ook hier te lande zal men misschien moeite hebben met een paar typisch Amerikaanse kenmerken van het menselijk tekort, zoals het in dit jongste Albeedrama wordt getekend. Meer nog dan in Europa wordt immers in de Amerikaanse society een code van keurige samenlevingsnormen gekoesterd. En ook Agnes houdt die fatsoenlijke societyvormen hoog als enige manier om het liefdeloze bestaan leefbaar te maken. In dit verband heeft zij in het tweede bedrijf een

betekenisvolle klaus: 'In vorm houden! Ken je die uitdrukking?... Als we iets in vorm houden, handhaven we de vorm – of we trots zijn op de vorm, is een andere kwestie – we zorgen ervoor dat de zaak niet uiteenvalt... We handhaven... Ik zal dit gezin in vorm houden. Ik zal het handhaven.'

Al dadelijk bij de inzet van het stuk heeft dezelfde Agnes verteld hoe verbaasd zij is dat het voze, betekenisloze leven dat zij en Tobias leiden, haar nog steeds niet krankzinnig heeft gemaakt. Met de geciteerde tirade geeft ze dan aan dat ze alleen het 'wankel evenwicht' weet te handhaven door zich vast te klampen aan een onberispelijk maatschappelijk gedrag. Albee ziet deze houding zeker als typerend voor bepaalde upper-class milieus, speciaal in de Verenigde Staten, waar fundamentele waarde wordt toegekend aan het ophouden van de vormen, als camouflage voor oppervlakkigheid en leegheid van gevoel.

In eerste instantie staan Tobias en Agnes dan ook meteen gastvrij klaar als Harry en Edna, die zij al veertig jaar lang (in de geschetste society-verhoudingen) als 'hun beste vrienden' beschouwen, in hun huis een toevlucht komen zoeken. En conflict ontstaat er pas wanneer de 36-jarige dochter Julia voor de vierde maal uit een gestrand huwelijk naar huis terugvlucht en haar veilige plaatsje door de 'indringers' Harry en Edna bezet ziet. In een ontzettende hysterische uitbarsting bedreigt ze de kostbare rust en 'orde' in het gezin. Tobias, die zijn leven lang alle verantwoordelijkheid voor het particuliere leven van zijn gezin heeft weten te ontduiken door zorgvuldig géén beslissingen te nemen, wordt nu voor een onontkoombare keuze gesteld: moet hij zijn vrienden hulp bieden in naam van hun veertig jaar lang gecontinueerde relatie en daarmee het risico lopen dat de hysterische

(Zie verder pag. 5)

ELLEN VOGEL (Agnes) en BOB DE LANGE (Tobias) in Albee's 'In wankel evenwicht'

PROBLEMEN VAN ONTWIKKELINGSHULP

HET is een hachelijke zaak om in de overweldigende stroom van publicaties van deskundige lieden te trachten over de problemen van de ontwikkelingshulp een geluid te laten horen, dat niet eerder en veel beter door anderen op andere en misschien meer ter zake doende plaatsen is ten gehore gebracht. Toch wil ik als – uiteraard zeer geïnteresseerde, sterker: zeer geëngageerde – leek proberen enkele accenten iets anders te leggen. Misschien zal dan blijken dat deze plaats juist een bij uitstek geschikte daarvoor is. Immers – hoewel voor ieder probleem wel een specialist zal bestaan – indien het om de uitvoering van geldkostende projecten gaat, dan zal, hoe vreemd dat ook klinkt en hoe weinig de individuele leek dat beseft, de som van alle opvattingen van elke afzonderlijke leek bepalen of iets wel of niet uitgevoerd zal worden. Ter toelichting van het laatste: indien in Twente textelfabrieken moeten sluiten omdat zij de concurrentie uit andere landen niet kunnen weerstaan, dan is de druk van de ontslagen (en wegens ouderdom niet te herscholen) textielarbeiders zo groot, dat spoedig de roep om protectiemaatregelen weerklinkt. Het behoeft weinig betoog dat protectiemaatregelen in zeer veel gevallen de resultaten van de ontwikkelingshulp volkomen teniet kunnen

Dit is het eerste van de reeks artikelen over 'Problemen van ontwikkelingshulp', die de heer Ong Bing Jong voor 'Mens en Wereld' zal schrijven. De heer Ong – werktuigbouwkundige bij een noordelijke vestiging van een 'grote lampenfabriek in het zuiden van het land' – is van Chinese afkomst. Hij werd in Leiden geboren, waar zijn vader destijds studeerde, maar ging al jong naar het voormalige Nederlands Indië. Hij heeft de problematiek van het kolonialisme sterk beleefd en zich daardoor, later, gezet tot een diepgaande studie van de problemen der ontwikkelingslanden. Wellicht ook door zijn afkomst acht hij zich persoonlijk geëngageerd met alle vraagstukken, die bij de hulp aan die landen opdoemen. Zijn dagelijkse arbeid heeft daarmee niets te maken!

nen doen. Dit komt dus neer op iets geven met de ene hand en weer terugnemen met de andere hand met als feitelijke resultaat: nul.

Komen we nu tot het eigenlijke onderwerp van deze artikelenreeks dan lijkt het ons nuttig om eerst goed vast te stellen waarover we het willen hebben en wat we precies bedoelen met de gebruikte begrippen. Bij hulp is er altijd sprake van twee partijen: bij ontwikkelingshulp de technisch-economische 'bovenliggende' partij en de dito 'onderliggende' partij. Cultuur in de zin van kunstuitingen in al zijn verschijningsvormen, en zedeleer worden bij de beoordeling of een bepaald land tot de boven- of onderliggende partij behoort geheel buiten beschouwing gelaten. De sociale toe-

standen, altijd zeer hecht verankerd in de tradities die door het heersende religieuze systeem worden beschermd, blijken een grote invloed te hebben op de technisch-economische ontwikkeling van een land. Hulp in dit raam van precies aangegeven begrippen betekent niet meer – maar ook niets minder – dan dat het resultaat van die hulp er toe leiden moet dat de onderliggende partij uit zijn benarde positie vrij komt.

We moeten hier ook precies aangeven wat we bedoelen met 'benarde' positie. Het blijkt namelijk steeds duidelijker dat het niet meer gaat om 'als je maar wat textiel om je lijf hebt en wat calorieën in je maag dan mag je dik tevreden zijn'. Waar het om gaat is dat de kloof tussen arm en

rijk in de wereld steeds groter wordt. En deze kloof nu is de scheiding tussen de bovenliggende en de onderliggende partij. De onderliggende partij is er niet meer tevreden mee, dat hij met hulp van 'Grote Broer' het een klein beetje beter krijgt. Neen, hij wil zijn gerechtvaardigde plaats onder de zon innemen niet onder, maar naast alle anderen.

Kortom: hulp op internationaal niveau mag niet het soepketeltje van de armenzorg op nationaal niveau zijn. En dit is het nu! De negatieve resultaten komen op internationaal en nationaal niveau goed met elkaar overeen.

Tot slot van dit eerste deel van deze reeks willen we nog enkele dingen ter overdenking aanvoeren:

Hulp is alleen acceptabel indien ze erop gericht is zichzelf zo snel mogelijk overbodig te maken. Zoals het voor een tot volwassenheid opgroeiend kind steeds minder acceptabel wordt om zich afhankelijk te voelen van zijn vader, zo is het, voor welk land ook, niet aanvaardbaar afhankelijk te zijn van een ander land. Bij dit laatste moeten we duidelijk luisteren naar wie wát zegt. Om de knuppel in het hoenderhok te gooien: wie vertolkt nu de stem van Vietnam? Papa Ky of oom Ho?

Ong Bing Jong

'In wankel evenwicht'

(Vervolg van pag. 4)

Julia werkelijk de revolvers gaat leegschieten waar ze mee zwaait, dat zijn vrouw werkelijk gek zal worden en dat het labiele evenwicht in het gezin definitief verbroken zal zijn? Of moet hij Harry en Edna wegsturen omdat zijn gezinsleden dat verlangen en daarmee bevestigen dat zelfs een zo langdurige band met 'de beste vrienden' hem geen wezenlijk offer waard is?

De ongelooflijk knappe slotscène, die Albee ter oplossing van dit dilemma in petto heeft, is in het eerste bedrijf al bijzonder mooi voorbereid: Tobias heeft daar verteld over een poes waar hij als kind van gehouden heeft. Die volkomen natuurlijke, wezenlijke relatie is na vijftien jaar door het oud en vals geworden beest plotseling, zonder reden verbroken. Tobias vertelt er na al die tijd nog over als een afschuwelijk voorbeeld van verraad. Daarmee is het duidelijk dat hij er de man niet naar is om de solidariteit die hem aan Harry en Edna bindt – zelfs al beseft hij heel goed hoe weinig wezenlijk die vriendschap is – te verraden. In een prachtig geschreven, volkomen eerlijke woede-uitbarsting, waarin hij voor het eerst van zijn

leven de nette vormen laat varen, smeekt hij Harry en Edna om te blijven, en daarmee te bewijzen dat een veertig jaar lang bestaande band tussen twee gezinnen niet volkomen waardeloos kan zijn.

Dit bezielde pleidooi voor een vonkje medemenselijkheid-ondanks-alles is wel het kernpunt van het stuk, hoewel Harry en Edna, inmiddels tot bezinning gekomen, het offer niet aannemen en weer terugkeren in het fatsoenlijke gareel. Net als in 'Virginia Woolf' overwint tenslotte het conventionele normbesef en breekt de nieuwe dag aan waarin het normale leven zijn gewone, liefdeloze eisen stelt. Albee heeft het ons in een van zijn eerste dramatische studies, 'The Zoo Story', al laten zien: de mensen hebben hun onderlinge verhoudingen zo onnatuurlijk gemaakt en zo grondig bedorven, dat in deze maatschappij alleen onze relatie tot een dier nog getuigen kan van gewone, zuivere solidariteit.

Natuurlijk is de wereld van Albee's 'In wankel evenwicht' nog veel complexer dan hier geschetst kon worden. Ook in dit stuk wordt b.v. veelal heil gezocht in de tijdelijke troost van de drank, met alle ontzuurderende desillusies van dien. Door het stuk loopt nl. ook nog de zuster van Agnes, Claire, die het zoekt in een permanente staat van dronkenschap. Alleen daardoor krijgt zij de mildheid en de distantie om de handeling gedurig

van ironisch commentaar te voorzien, waardoor Albee ook in dit stuk weer de mogelijkheid vindt zijn menselijke tragiek te doorschieten met een rauw soort humor.

Zoals men in de dagbladpers heeft kunnen lezen is de Nederlandse voorstelling onder regie van Han Bentz van den Berg in menig opzicht voorbeeldig. Alleen is een aantal facetten van het stuk wat zwaar aangezet omdat men – zoals wel vaker bij onze gezelschappen – niet voldoende vertrouwen had in het stuk zelf. De subtiële evenwichtigheid van Albee's tekst wordt daardoor wel eens verbroken, met name door de een-tonigheid van Ellen Vogels dronkenschap, door de overdreven verstarring van Ank van der Moer als Agnes (overigens een knappe rol) en door de volledige ontmenselijking van Harry en Edna, die hier als volkomen absurde personages worden gespeeld door Wim van den Brink en Liane Saalborn.

Maar vooral Bob de Lange als Tobias is subliem, zodat de opvoering, in een heel fraai symmetrisch decor van Harry Wich, toch een krachtig en overtuigend pleidooi wordt voor dit jongste drama van Edward Albee, dat ditmaal geen levenswalg maar bepaald ook geen optimisme laat zien. Behoedzaam maakt het de balans op van de fundamentele menselijke eenzaamheid en haar mogelijke, maar altijd wankel compensaties.

HANS VAN DEN BERGH

Problemen over het al of niet bestaan van een god (2)

HET is bijzonder teleurstellend dat prof. Van Praag zó weinig positiefs heeft gezegd in zijn commentaar op mijn artikel in M. & W. van 15 april jl. Ik dacht dat er, behalve een enkele zwakke stee, toch wel stof in zat, die overweging zou verdienen... Prof. Van Praag ziet het kennelijk niet... of nauwelijks. Jammer. Wel zegt hij terloops, dat de door mij geuite gedachten 'ook bij anderen leven'. Gelukkig, dat geeft mij toch weer een beetje moed! Des te meer, waar het commentaar niet altijd slaat op wat ik beweer, deels zelfs gebaseerd is op foutieve citaten, waaruit dan natuurlijk weer kromme conclusies te voorschijn schieten... zodat dit weerwoord van prof. Van Praag hier en daar op mij het effect maakt van haastwerk, waar ik heus wel begrip voor heb. Intussen is het toch maar dit weinig exacte commentaar, dat zijn uitwerking op de lezers niet zal missen en tot gevolg zou kunnen hebben, dat vooral de oppervlakkige lezers het vage gevoel zullen krijgen, dat het betoog in mijn eerste artikel goeddeels ontzenuwd is. Daarom protesteer ik tegen dit commentaar: er is namelijk niets ontzenuwd! Hier volgt mijn verweer:

HUMANISME: EENHEID IN VERSCHIEDENHEID

Prof. Van Praag stelt, dat de identiteit van de humanist mede blijkt uit het feit, dat er o.a. over de vraag: zijn wij agnostisch of atheïstisch, uiteenlopende humanistische mogelijkheden zijn. Zou prof. Van Praag echt menen, dat ik dit bestrijd? Daar gaat het immers niet om? Waar het wél om gaat is... waar ligt het accent als het Verbond, in zijn kwaliteit van voorzichtig-adviserende toon-aangever, de zijnsvraag, de godsvraag aanroert... en, mij dunkt, dat gebeurt nog al eens. Ik dacht te kunnen zeggen, dat in die gevallen het accent op het *niet-weten* moest komen te liggen! Waarom schrijft het hoofdbestuurslid dr. Bongers anders in 'Modern ongods-dienstig humanisme' dat *de* humanist t.a.v. de godsvraag agnostisch is? Waarom deze statige uitspraak: schroom voor het mysterie van het zijn, in zijn ondoorgrondelijkheid, leert bescheidenheid... voor het mysterie houdt het begrip halt... bewijzen liggen op het vlak van de ratio. Waarom tenslotte de wijze woorden van prof. Van Praag: 'Noch de oneindigheid, noch het wezen van de wereld laat zich werkelijk rationeel dóórlichten...'

Ik vraag me af, zouden deze schrijvers de draagwijdte en de wervingskracht van deze bij ons horende, onweerlegbare uitspraken wel helemaal beseffen? Er dringt zich een spottende vraag aan mij op die ik niet onder me kan houden: zou dit misschien meer bedoeld zijn als stichtelijke zondagmorgentaal, panklaar gemaakt voor humanisten en voorts niet bestemd voor de praktijk van het dagelijkse leven? Zo dat niet zo is, dan moeten we, coûte que coûte, constateren, dat dit, ons humanisme in opzet een agnostisch karakter heeft. En terecht! Immers, het zet eenvoudig een stevige punt achter eeuwenlang geharwar over de godsvraag, waarop we nu eenmaal, uit de aarde van ons mens-zijn, geen rationeel gefundeerd antwoord kunnen geven. Deze wetenschap, van de onoverschrijdbaarheid van onze ken-grens dus, waarachter het onkenbare per definitie begint, diende ons wat zwijgzamer te maken ten aanzien van de godsvraag of het godsbegrip. Dit agnosticisme is (was?) een groot glanspunt van ons modern humanisme. En nog afgezien van de logische fundering van dit standpunt, heeft het ook nog dit praktische voordeel, dat het geen sterveling in de 'levensbeschouwelijke' wielen rijdt, dat het

iedereen in zijn waarde laat, dat het geen politieke bijsmaak heeft en, tenslotte, dat het ons humanisme een eigen cachet verleent. Het zou wel eens kunnen zijn, dat – in tegenstelling tot het strijdvragscheppende atheïsme – juist dit meer agnostisch getinte humanisme (met varianten uiteraard) een grotere spreidingsmogelijkheid heeft, een grotere aantrekkingskracht uitoefent op vele nu nog weifelende belangstellende buitenstaanders.

DRIE VERSCHILLENDE FACETTEN

Maar daarnaast moet ik ook erkennen, dat er meer wegen zijn die naar Rome, of in dit geval: naar Utrecht leiden. Erkend moet nl. worden, dat er onder de leden van het H.V. behalve agnostici uiteraard ook zijn, die een andere humanistische overtuiging hebben. Er zijn onder ons humanisten die a. gelóven, dat buiten onze waarneembare wereld niets dan dode materie is, ofwel gelóven, dat dit kleine waarneembare heelal zweeft in een volstrekt niets, eventueel samenhangend met een mysterie dat hen niet interesseert of voor hen geen betekenis heeft; b. humanisten, die gelóven, los van de gevestigde godsdiensten en dogma's, dat er een ander zijnsniveau moet zijn, overigens beslist ondefinieerbaar, buiten ons kenvermogen, dat al of niet met onze werkelijkheid, ons zijn, in relatie staat.

Deze beide groeperingen hebben dus een geloof, waarvan de agnosticus zegt: misschien hebben ze het wel bij het rechte eind, maar ik wéét het niet. Ik teken hierbij nog aan dat beide geloofs-expressies zich niet tegen de rede verzetten: het zijn geen van beide irrationele concepties. Het irrationele schuilt hierin dat deze concepties, deze mogelijkheden, tot *feiten* worden verheven. Aldus vormen dus deze beide onder a en b beschreven stromingen met de agnostici drie facetten die tezamen, wat ik noem, het verticale aspect bepalen van het humanisme in ons land. Een enquête zou kunnen aantonen of deze grove indeling enigszins met de feiten overeenstemt. Maar als dat zo zou zijn en als we ons – uit beginsel – willen richten, niet naar de door mij geciteerde uitspraken van onze 'hoogste' humanisten, maar naar de gebleken verscheidenheid van opvatting, dan moeten we ook bij het aanroeren, in het openbaar, van deze tere verticale kwestie recht doen aan alle drie hiergenoemde stromingen... opdat de door prof. Van Praag bedoelde *éénheid in verscheidenheid* wordt uitgedragen en de volle rijkdom van het humanistisch denkwerk openbaar wordt. Zo gaat de belangstellende buitenstaander iets meer van ons begrijpen en ons misschien wat meer waarderen. We moeten zakelijker en meer analytisch denken! Zoals het nu gaat, meen ik te kunnen zeggen, ligt het accent teveel op één stroming, nl., op het atheïstisch humanisme. Ik geloof toch niet, dat we beogen een doublet te worden van de oude eerbiedwaardige Dageraad.

GROOT MISVERSTAND

Het is wel een groot misverstand bij prof. Van Praag als hij voorts stelt, dat de kenmerken van het humanist-zijn elders liggen. Indien hij gezegd zou hebben, dat die kenmerken óók nog (en vooral) op een ander gebied te vinden zijn, dan had hij gelijk gehad. Met zijn wat apodictische antwoord geeft hij de indruk die identiteitskwestie niet voldoende te hebben uitgegraven. Prof. Van Praag verzuimt nl., die veelbesproken identiteit te ontleden in een verticaal en een horizontaal aspect. In mijn brief o.a. aan het hoofdbestuur, van 25 februari j.l., staat dat ik niet de

pretentie heb met deze simpele inbreng ons humanisme een volledig gezicht te geven. Ditmaal (om redenen die ik kortheidshalve moet weglaten) breng ik, met instemming van de gemeenschap Bussum en Omstreken, uitsluitend de verticale kant van de humanistische identiteit te berde. Als er belangstelling voor is (en anders beslist niet) willen we proberen voor het volgende congres steentjes aan te dragen voor onze horizontale identiteit. En dat aspect is heel wat belangrijker. Maar eerst moeten we het verticale aspect bepalen, en dat schijnt voorlopig nog wél moeilijk te zijn.

En laten we nu niet beweren, dat dit aspect niet zo interessant is: notabene je kunt geen publicatie lezen van humanistische zijde of god komt wel even om de hoek kijken. Blijkbaar zijn onze publicisten er vol van, hoewel de wijze van benadering nu en dan wel van oppervlakkigheid blijkt geeft. Vandaar, dat ik me over die verticale identiteit zo druk maak. Maar dát onze publicisten zo vol zijn van die zijnsvraag, of als u wilt, die godsvraag, dat vind ik normaal menselijk. Immers, de vraag naar het waarom van het zijn, naar de zin van dit alles om ons heen, speelt door de mensenhoofden al sedert het oerbegin, toen we onze eerste pasjes probeerden te maken op de barre aarde, toen we onze eerste kreten slaakten van verbazing van verwondering over dit... hoe moet je het eigenlijk zeggen, noemen... ik weet het niet.

WAT IS WERKELIJKHEID?

Dat is een probleem dat sinds Kant in de kennisleer velen heeft beziggehouden. Prof. Van Praag poneert een definitie, waarvan ik niet zeg, dat ze fout is, maar wel dat ze niet *de* maar *een* definitie is.

Prof. Van Praag stelt: de werkelijkheid is het zijn voor de mens en dit begrip leert ons niets omtrent de ware aard van het zijn. Voorts: het betekent niet dat men over een abstract zijn als over een andere werkelijkheid zou kunnen spreken. De uitdrukking *abstract zijn* heb ik niet gebezigd en ik bedoel niet te zeggen dat er een andere werkelijkheid is. Maar... *de* werkelijkheid is er wél en is niet anti-redelijk. Dáárom verklaarde ik:

'We willen niet stellen, dat er een meervoudige (ik voeg er nu bij andere) werkelijkheid is, of dat er iets buiten deze wereld is (daar weten we immers per definitie totaal niets van) en juist derhalve, op grond dus van de humanistische erkenning van de ondoorgrondelijkheid van het zijn, kunnen we over het kosmische, waarvan we notabene nauwelijks één oceaanrupsel kunnen overzien, uitsluitend spreken en denken in de vorm van hypothesen. Uiteraard geldt die ondoorgrondelijkheid niet alleen voor het zó zijn der dingen, maar ook voor het oneindige (het kwantitatieve dus). Zie hiertoe Rede en Religie blz. 7, artikel van prof. Van Praag. Deze erkenning van het onkenbare 'verbiedt' ons te stellen, dat er iets buiten deze wereld is, maar natuurlijk is het in deze gedachtengang even onwezenlijk te stellen dat er buiten deze wereld niets is. Zowel het niets als het iets zijn wel mogelijkheden binnen de sfeer der ratio, maar kunnen nooit tot feiten, tot steunpunten van één of andere theorie worden verheven!'

Dit alles nauwkeurig overwegende wordt de hierna te citeren uitspraak in 'Wat is Humanistiek?' van prof. Van Praag onhoudbaar: ...het betekent, dat er niet nog iets buiten of achter de wereld is... Deze uitspraak berust op geloof en niet op kennis. Prof. Van Praag tracht de zin nog te verdedigen, maar citeert verkeerd. Hij vervangt zonder waarschuwing nl. het laatste woord van de zin (wereld) door: werkelijkheid. Voorts geeft hij een aantal woorden om de onderhavige zin 'te vertalen', maar ik vraag me af: waarom zegt prof. Van Praag niet meteen wat hij *precies wil zeggen*? Waarom al die omwegen, waardoor we tenslotte een kryptogram overhouden...?

(Zie verder pag. 7)

(Vervolg van pag. 6)

AANHALINGSTEKENS

Tenslotte een tweede citeringsfout: ik stel verder, dat het gebrek van hen die geboorneerd empirisch denken natuurlijk niet is, dat zij datgene verwerpen, wat in strijd is met de ervaring maar steeds, dat ze over het 'hoofd' zien dat de begrenzing van hun ratio tegelijk het evidente bewijs vormt voor het zijn van het 'andere', het 'onkenbare'. Hebt u goed gezien dat ik aanhalingstekens invoer? Dat ik voorts het tussen aanhalingstekens geplaatste woord 'andere' nader preciseer met het eveneens tussen aanhalingstekens geplaatste woord 'onkenbare'? Ik doe dat om te benadrukken, dat ik mijn woorden zoekend en tastend neerschrijf. Als agnosticus heb ik nl. niet de pretentie te weten wat er achter de kengrens is of niet is. Maar ik word geciteerd alsof ik zonder aarzeling bedoel te zeggen dat buiten de begrenzing van de ratio het andere in volle glorie begint. Wat is het toch moeilijk het eenvoudigste uit te leggen!

In de staart van het commentaar wordt me nog aangewreven, dat ik het onkenbare tot kennis verklaar. Het zou, dunkt me, een onderschatting van de intelligentie van de lezer zijn, als ik hier nog op zou ingaan.

Een vraag, tot slot, en een klemmende vraag: Wie bepaalt in ons verbond de inhoud van de theorie van ons humanisme? Ik mag het misschien niet zo zeggen, maar als ik naar mijn hart zou mogen spreken, dan zeg ik ronduit: ik sta erop, dat er een commissie wordt benoemd, bestaande uit deskundigen en belangstellende leken, om de door mij ter sprake gebrachte materie te doorddenken en te bespreken, met de opdracht haar conclusie in een rapport neer te leggen. Uiteraard hoop ik dat prof. Van Praag in deze commissie zitting zal willen nemen, overtuigd als ik ben dat uit een gedurfde frontale botsing van diverse meningen een bredere humanistische basis zal voortkomen. Mag ik rekenen op adhesiebetuigingen?

G. L. SALM

Onderschrift van prof. Van Praag

OP dringend verzoek van de redactie waag ik me nog eens aan een onderschrift. Zelf zie ik geen heil in het soort polemieken dat de heer Salm voert. Zijn reactie heeft mij bevreemd. Hij heeft mij bekritiseerd en ik heb getracht hem te antwoorden. Hij meende dat zijn thema essentieel was voor de herkenning van de humanist en ik heb dat bestreden. Daartegen protesteert hij. Hij beschuldigt mij van foutief citeren; daarover aanstonds. Hij vraagt zich af of schrijvers als ik wel menen wat ze zeggen (met name op zondagmorgen); daarop ga ik niet in. En hij veronderstelt dat mijn vorige onderschrift wel haastwerk zou zijn. Maar dat was het niet; ik kan het echt niet beter.

Ter zake: de heer Salm stelt met veel nadruk een aantal punten, waarmee ik het eens ben en die ik niet bestreden heb. Misschien wil hij ook overwegen dat ik steeds een voorvechter van het agnostisch standpunt ben geweest. Maar terecht wijst de heer Salm op de verscheidenheid die mogelijk blijft, ook binnen deze denkwijze. Of daarbij het 'atheïsme' (en dan hier opgevat als rationalistische antigodsdienstigheid) in het H.V. overheerst, betwijfel ik. Noch bij Bonger of Lips, noch bij mij is dat het geval. Overigens ben ik wel atheïst (en ik veronderstel de heer Salm ook) in die zin dat ik geen enkele reden heb me theïst te noemen.

De verscheidenheid die de heer Salm evenwel formuleert maakt op mij een verwarrende indruk. Hij spreekt onder a over humanisten die geloven dat buiten onze waarneembare wereld niets dan dode materie is. Zulke humanisten mogen er wat mij betreft zijn, maar ik begrijp niet hoe men kan geloven dat er buiten de waarneembare wereld iets waarneembaars is (nl. materie). Dan is het juist niet buiten de waarneembare wereld (al is het misschien – nog – niet waargenomen). Evenmin begrijp ik hoe men kan geloven dat die niet waarneembare of waargenomen materie dode materie zou zijn. Onder b spreekt de heer Salm over humanisten die geloven dat er een ander zijnsniveau moet zijn, weliswaar ondefinieerbaar, maar 1e. anders dan en 2e. in relatie met onze werkelijkheid. Ook zulke humanisten mogen er wat mij betreft zijn, maar ik begrijp niet wat ze zeggen, en zelfs dat ze iets zeggen.

Als ik onderscheidingen tussen humanisten moest aanbrengen dan zou ik vooral denken aan het verschil tussen vereenzelvigende (religieuze) beleving van het zijn en ontledende (rationele) beschouwing van de werkelijkheid¹). En daar doorheen loopt een ander verschil, namelijk tussen de konkreet denkende voorgrondmens en de

mystiek aangelegde achtergrondmens²). Wil de heer Salm een bepaald accent in het humanisme versterken, dan is het mij wel. Daarover ben ik niet begonnen. Maar het is niet zonder bedenking, als men daar het kenmerk van het humanist-zijn wil zoeken. Daartegen heb ik bezwaar. Dat kenmerk ligt m.i. niet in de verscheidenheid op dit gebied en overigens in een eigen wijze van mens-zijn.

En nu nog iets over de werkelijkheid. De heer Salm suggereert dat ik mijn definitie daaromtrent als 'de' definitie beschouw. Maar daarvan is geen sprake. Wat ik geprobeerd heb is de heer Salm uitleggen, dat hij mij niet begrijpt. Als hij mijn oratie citeert, dan moet hij beseffen, dat ik werkelijkheid en wereld gelijk stel (beide onderscheiden van het grensbegrip 'zijn') en ze definieer als waarneembaar werkelijkheid of wereld. Het bestaan van werkelijkheid en wereld is dan het waarneembaar zijn. Er is niets waarneembaars dat niet tot de werkelijkheid behoort, en er is dus niets buiten de werkelijkheid of wereld dat waarneembaar is. Dat heeft niets met geloven te maken, maar alles met definiëren. Het is wat vreemd als de heer Salm mij fout citeren verwijt, als ik mijn eigen tekst uitleg, wel te verstaan niet gedachtengangen uit die tekst zelf³).

Nog vreemder is het dat hij zich beroept op zijn aanhalingstekens, als ik zeg hem niet te kunnen volgen, en mij dan nota bene fout citeren verwijt. Hij mag dan zoekend en tastend te werk gaan, maar hij zegt toch dat de begrenzing van de ratio het evidente bewijs vormt voor het zijn van het 'andere', het 'onkenbare'. Ik probeer duidelijk te maken dat deze zinsneden onrechte tegen mij aangevoerd wordt, omdat hij het woord 'zijn' heel anders gebruikt dan ik. Mijn vraag is en blijft: Wat bedoelt de heer Salm met het 'zijn' van het andere, als het niet is waarneembaar zijn.

Ik meen nog steeds dat ik, wat de heer Salm bedoelt, in diezelfde oratie scherper heb formuleerd: 'De mens (kan) een situatie zowel beleven als beschouwen; en deze begrippen zijn complementair, d.w.z. zij vullen elkaar aan en sluiten elkaar uit. In de beleving gaat de mens op in de werkelijkheid; hij is er innerlijk mee verenigd, geïdentificeerd. De beleving ligt in de religieuze sfeer; de werkelijkheid vertoont zich dan als een alomvattend zijn. In de beschouwing neemt de mens relaties waar aan en in de werkelijkheid; de werkelijkheid wordt geobserveerd. De beschouwing ligt in de rationele sfeer; de werkelijkheid vertoont zich daarin als een samenstel van verschijnselen. De comple-

1951	100	INDEX-CIJFERS
1952	100	van de kosten van het levensonderhoud voor gezinnen van hoofd- en handarbeiders (exclusief sociale lasten) volgens opgave van het Centraal Bureau voor de Statistiek.
1953	100	
1954	104	
1955	106	
1956	108	
1957	115	
1958	117	
1959	118	
1960	121	stijging 0,85%
1961	123	„ 2,54%
1962	127	„ 1,65%
1963	132	„ 3,25%
1964	140	„ 3,94%
1965	147	„ 6,06%
1966	156	„ 5,00%
1967	?	„ 6,12%

Hoe gaat dit verder?

In de brochure „Index-Benadering,

Hoe en Waarom” wordt

verteld op welke wijze „Aurora”

haar verzekeren een

zoveel mogelijk waardevaste

levensverzekering biedt.

N.V. LEVENSVZERKERING-MAATSCHAPPIJ

Aurora

Gebouw Aurora - Stadhouderskade 1a

Amsterdam - Telefoon 18 55 55

mentariteit van beide begrippen bestaat nu daarin, dat beleving nimmer kennis voortbrengt en beschouwing nimmer zijns-ervaring.⁴).

De heer Salm hoeft het overigens niet met mij eens te zijn. Maar laat hij mij geen gedachtengangen toeschrijven die ik niet heb, en laat hij de gedachten die ik wel heb goed interpreteren in plaats van mij onoprechtheid toe te schrijven. Maar eigenlijk gaat het mij niet hierom. In de kern gaat het mij om de laatste vraag van de heer Salm: Wie bepaalt de inhoud van de theorie van het humanisme? Daarop is mijn antwoord: Niet de heer Salm, niet ik; en ook geen commissie. Daarin zijn we vrij en laten we daarin vrij blijven.

J. v. P.

1) Beschouwing en beleving. Rekenschap 1954 p. 13-23.

2) Nihilisme. Rekenschap 1960 p. 14-20.

3) Wat is humanistiek? 1965 p. 15 en passim.

4) Wat is humanistiek? 1965 p. 10.

ANNONCES

Dame, 50 jr., jeugdige verschijning, gescheiden van tafel en bed, met 2 schoolgaande dochters, 16 en 18 jr., zoekt levensgezel om nog jaren gezellig contact mee te hebben. Brieven onder no. 26 a/h buro M. en W.

Echtpaar zou gaarne bemiddelen bij kennismaking met serieuze heer uit goed milieu met weduwe, 49 jaar, representatief, sociaal voelend type, P.G., 3 stud. kinderen, fin. onafhankelijk. Brieven onder no. 29 a/h buro M. en W.

Help, Help, Help. Jong a.s. echtpaar (beiden b.b.h.h.) zoekt per 1 juli woning of kamers in Ellecom of omgeving. Brieven (ook met tips) met grote spoed naar: B. Noordewier, Kon. Wilhelminalaan 14, Amersfoort.

Wedn., bouwvakarb., met eigen woning in middengrote plaats in Friesland zoekt een vrouw voor samenwonen, die in gezinsverband de leiding van het huishoudelijke gedeelte op zich wil nemen. Leeftijd 50-60 jaar. Brieven onder no. 32 a/h buro M. en W.

Dame, m.l., zoekt vriend (liefst homofiel), middelb. niveau, om tegen gezam. kosten vakantie te houden en intr. te delen van o.a. fil. psych. en politiek. Hum. levensovert. Br. onder no. 27 a/h buro M. en W.

In Geld. Vallei nabij bossen en natuurbad te huur van 8-29 juli ruim huis in grote rustige tuin. 7 slaappl. Alle comfort. Tel 08385-2366. Brieven onder no. 30 a/h buro M. en W.

Repatriërende arts, vrijgezel, lid HV, zoekt voor binnenkort een kamer in of in de omgeving van Amsterdam. Liefst zonder pension. Brieven onder no. 31 a/h buro M. en W.

Ik houd v. verfijning en bohemien, v. stad en buiten, v. reizen en samen zijn in sfeerv. home, v. cultuur en kinderen, bloemen, dieren. Graag cont. m. zéér besch. heer, intellect. gev., ± 50-60 j. Ser. br. onder no. 28 a/h buro M. en W.

Nederlandse familie, wonende te Brugge, België, biedt logies aan, met of zonder pension. Inlichtingen mevr. A. Schot-Brevé, Schaarstraat 92, Brugge. Tel. 37048.

Humanistisch Vakantiecentrum 'De Ark', Belvédèrelaan 14, Nunspeet. Goede verzorging, redelijke prijzen. Kamers beschikbaar tot 8 juli en van 29 juli tot 2 september. Folder op aanvraag.

Per 1 juni wordt de inschrijving geopend voor de bejaarden-woeken van 9 tot 30 september in het Humanistisch Vakantiecentrum 'De Ark', Belvédèrelaan 14, Nunspeet. Deelname voor personen boven de 60 jaar, prijs f 65,- p.p. per week.

Geschiedenis van het Humanisme in Nederland van Dr. A. L. Constandse

Verkoopprijs: f 8,90. Nu reeds te bestellen bij het Centraal Bureau van het Humanistisch Verbond, Postbus 114, Utrecht door storting of overschrijving op postrekening no. 30 49 60, met vermelding van de titel van het boek.

het wonder

samengesteld door:

Drs. D. Braun O.F.M., P. N. Kruyswijk, Prof. Dr. G. A. Lindenboom, Ds. G. van Loenen, J. J. C. Marlet, zenuwarts, Drs. J. G. van der Ploeg, Dr. D. H. Prins, Prof. Mag. Dr. E. C. F. A. Schillebeeckx O.P., Ds. P. Simoons, Dr. I. Vijlbrief, Drs. J. A. M. Weterman.
(Uitgave N.G.C. no. 26)

Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau bij voorkeur door overschrijving van f 1,50 op postrekening nr. 30.49.60 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht met op het strookje de vermelding: N.G.C. nr. 26.

„VERANDEREND LEVENSBESEF“

samengesteld door Mevr. Hella S. Haasse, Ds. E. van Bruggen, Prof. Dr. H. Freudenthal, Prof. Dr. T. T. ten Have, Ds. S. J. Popma, J. Reehorst, Dr. C. Scharff O.S.A. en Prof. Dr. R. Schippers. Uitgave Nederlands Gesprek Centrum.

Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau, bij voorkeur door storting en overschrijving van f 1,50 op postrekening 30 49 60 t.n.v. Humanistisch Verbond Utrecht, met op het strookje de vermelding N.G.C. nr. 28.

REKENSCHAP

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

voor wetenschap en cultuur,
wil een blad zijn voor de verdieping van de
humanistische overtuiging

Het juninummer bevat o.a.

bijdragen van Merijn Trip, L. van Gelder, Kwee Swan Liat en A. Stempels

Folder op aanvraag

Het abonnement kan ieder kwartaal ingaan

HUMANISTISCHE STICHTING

SOCRATES

Postbus 114, Utrecht

Giro 58 22 93

De zin der vergelding

Van de werken van Leo Polak zijn nog enkele exemplaren beschikbaar van De zin der vergelding.

Verkoopprijs f 8,50.

U kunt dit boekwerk uitsluitend bestellen per giro en wel op postrekening 304960 t.n.v. Humanistisch Verbond Utrecht, met vermelding van de titel van het boek.

MENS EN KOSMOS

Uit de inhoud: Prof. Dr. J. H. Dubbink, G. Th. Fechner's 'Dag- en nachtaanzicht vergeleken met Dostojevski'; Noud van den Eerenbeemt, 'Ervaringen met L.S.D.'; Milan Machovec, 'Waarop kan de mens van heden hopen?'; Prof. Dr. C. J. Bleeker, 'Roes en vervoering'.

Abonnementsprijs f 15,- per jaar (6 nummers). Losse nummers f 2,50.

Vraagt toezending gratis proefnummer en catalogus van uitgaven op geestelijk gebied bij de uitgever N. KLUWER-DEVENTER.

Ook verkrijgbaar bij de boekhandel.

Humanistische Correspondentiekring voor huwelijkscontacten opgericht door het Humanistisch Verbond, verleent bemiddeling bij het leggen van contacten tussen personen, die een huwelijkspartner zoeken.

Inlichtingen postbus 210, Utrecht, gaarne 30 cent aan postzegels insluiten.

Gezond natuurlijk leven is vegetarisch leven. Een gezaghebbend oordeel over de modernste stromingen op voedingsgebied vindt u in de „Vegetarische Bode“. Een proefabonnement voor zes nummers ad f 2,50 zal u hiervan overtuigen.

Administratie: Admiraal de Ruijterweg 236 huis, Amsterdam W 2, postgiro 9266.